

**Гаврило Гордієнко**

## ЧЕХИ НА ВОЛИНІ

Друга світова війна знищила та скалічила десятки мільйонів людей й залишала по собі жахливу руїну, своїм розміром досі невидану й нечувану.

На тлі такого жахливого образу непомітною осталася така подія, як відхід чеських колоністів із Волині у свою батьківщину Чехо-Словаччину 1947 р.

Зникла одна з груп населення України, населення цілком лояльного до своєї прибраної батьківщини та до своїх українських співгромадян. Надходить 20-ліття цієї події, тому й присвячуємо їм на прощання кілька наступних рядків, бо про них уже нема й згадки ані у „Великій советській енциклопедії”, ані в „Українській радянській енциклопедії”.

Тільки в старих енциклопедіях російській Брокгауза й Єфрона, польській та чеській зустрічаються дані про чеську колонізацію на Волині. Звідти й узято числовий матеріал до цієї статті.

Колонізація Волині неукраїнцями тривала протягом століть попередньої історії Волинської Землі. За часів приналежності Волині до Польської держави, на Волині оселялися поляки, як громадяни, та німецькі колоністи, як чужинці.

Після розборів Польщі в рр. 1772, 1793 і 1795 Польща опинилася в межах Російської держави, як Волинська губернія, з адміністраційним осередком у Житомирі. На цей час поляки вже стали своїми місцевими громадянами, а

---

раннях проводу Братства призначено до Парагваю сталого священника У.А.П.Ц. о. Михайла Горленка. На жаль, у міжчасі, коли пишу ці рядки, о. Михайло виїхав до Аргентини на лікування і там помер.

Теперішній провід, що зараз очолює Братство, майже неписьменний, не проявляє жодної ініціативи перед духовною владою про призначення нового священника до Парагваю, що так потрібне для нашої української еміграції у Парагваю.

чужинецькими колоністами були виключно німці та в меншій мірі чехи.

Остання колонізація Волині чужинцями тривала від року 1787 до року 1874, коли скінчилися полегші колоністам, які їм давала російська влада. Головною полегшою колоністам — це було звільнення їх від військової повинности на сто літ.

Головною масою колоністів були німці меноніти, які з релігійних поглядів своїх відкидали обов'язкову військову повинність. Року 1874 Росія ввела для своїх громадян обов'язкову військову повинність і скасувала в цій ділянці всі пільги, які коли кому російська влада обіцяла.

Так було скасовано й пільгу німцям колоністам. З того року 1874 й починається масовий виїзд німців з України в Америку і Канаду, де їх там не силувано до військової служби.

Остаточо припинено колонізацію на Волині царським урядом 12 березня 1862 р., коли було заборонено чужинцям (практично неросіянам і неукраїнцям), навіть і тим, які стали вже російськими громадянами, поселятися поза межами міст. Себто припинено колонізацію сільсько-господарської території Волині.

Колоністи одержували землю на громаду, на колонію, а не на окремі господарства, бо про власну землю колоністів дані існують щойно з року 1861, коли було скасовано кріпацтво. Колоністи на Волині (німці і ненімці) мали власної землі: року 1861 — 159 десятин, року 1871 — 48,218 десятин, року 1884 — 121,114 десятин.

Приблизно такими самими темпами зростало й населення колоній: В рр. 1787-1791 на Волині утворилося дві німецькі колонії з населенням 475 душ. В рр. 1830-1860 німці колоністи прибули на Волинь із Польщі в числі 11,424 душі й поселилися вони в 139 колоніях. Року 1871 їх було вже понад 30,000 душ.

Чи серед німців колоністів, які оселялися на Волині з року 1787, були вже й чехи, про це тяжко сказати щось позитивного.

Економічні та політичні умови в Чехії також не були сприятливі для спокійного життя на рідній землі, тому вже існувала чеська еміграція до Америки. В Америці че-

хи скупчувалися переважно в Чикаго, де навіть мали мейора міста чеха Чермака, який славний тим, що власними грудьми захистив президента Америка Франкліна Делано Рузвелта під час атентату на нього.

Потік чеської еміграції до тодішньої Росії, спеціально на Волинь, спричинили такі події. Року 1866 Прусія провадила проти Австрії успішну війну. Воєнні дії відбувалися на чеській національній території. Це були бої, передостанні (бо останні відбулися в першій світовій війні) клясичні бої великих мас кінноти, коли ескадрон за ескадром у парадних уніформах кидалися на ворога в атаку, а ворожі ескадрони, так само в повній параді, намагалися відбивати контратаками напади ворога.

І в тих, і в інших випадках кіннота толочила збіжжя, яке стояло тоді на пні й чекало жнив. . . Великі та славні бої, зафіксовані в історії кавалерійських боїв, відбувалися в околицях Коліна та Градце Кралове (Городка Королевої). Повоєнна руїна і була однією із причин, що вже року 1867 почалася еміграція чехів до Росії. Ці чехи походили головню з території славних кавалерійських боїв.

Політичним моментом, чому чехи скерували свою еміграцію до Росії, треба вважати такі події: До війни з Прусією Австрія існувала як триєдина держава з Австрією, Угорщини та Чехії, що назовні маніфестувалося хоч би тим, що коронація імператора відбувалася вперше в Відні, потім у Будапешті на угорського короля й нарешті в Празі на чеського короля.

Після програної війни з Прусією Австрія почала перебудовуватися вже тільки як дуалістична держава Австро-Угорщина, викинувши з партнерства чехів. На це Чехія відповіла бойкотом і політичні провідники чеського народу відмовилися вступити в державну раду в Відні.

А крім того, два головніші чеські провідники Палацький та Рігер року 1867 демонстративно поїхали до Москви на Панславістський конгрес. В Москві тоді відбувалася етнографічна виставка і загалом панувала там слов'янофільська атмосфера.

З тих часів треба вважати й початок чеського русофільства, бо з середини ХІХ ст., коли Карел Гавлічек-Боровський побував у Москві, чеського русофільства ще не

було, а навпаки, у Гавлічка було багато поглядів надто критичних по відношенні до росіян.

Між чеськими діячами Палацьким та Рігером і представниками російської верхівки, як державної так і громадської, відбулися приятні розмови, які скоро й виявилися у „великому сприянні чеській колонізації на Волинь” з року 1867 по рік 1874, коли припинено всякі полегшення чужим колоністам.

Тут треба ще пригадати, що року 1863 відбулося польське повстання проти Росії, чим поляки й записали себе в слов'ян „гіршої кляси”, невірних, нельояльних. Такі були політичні моменти сприятливі чеській колонізації на Волинь.

Рокую 1867-1874 треба вважати роками масової еміграції чехів на Волинь. Після року 1874 були випадки одиночного поселення чехів, але вже не як хліборобів, а як міського елементу. З них багато було вчителями середніх шкіл, учителями руханки, ремісниками, городниками, садівниками та в великій мірі музикантами.

За десять літ по закінченні колонізації чехами Волині, їм належало року 1884 27,637 десятин землі, що складало 9.9% усієї орної землі на Волині. Крім того, чехи наймали 1,128 десятин землі.

Земля, яку одержували чеські колоністи, була переважно під лісом. Треба було вжити великих зусиль на викорчовування лісів. Чеське завзяття подужало й ці перешкоди.

Чеські колоністи прийшли на Волинь із країв вищої господарської культури, тому й на новому місці поселення господарювали за своїм давнім чеським способом.

Вони закладали цегельні й свої хати та господарські будинки будували з цегли, а вкривали їх черепицею. В господарстві використовували господарські машини й поступово набували нові, які з'являлися на сільсько-господарському ринкові.

Чеські колоністи плекали головним чином жито, овес, пшеницю, ячмінь, гречку. Щодо технічних рослин, то чехи були піонерами на Волині в культурі тютюну та цукрового буряка.

Рівно ж культуру хмелю на Волині вперше запровадили чехи. Бо хміль — це технічна чеська культура, це справжня чеська національна рослина і в культурі хміль у чехів ще з дохристиянських часів. Перша писана згадка про культуру хмелю в Чехії походить з року 1056. З чехами культура хмелю тісно зв'язана й під Москвою та на Кубані.

Як на заході Європи творцями й завзятими апостолами садівничої культури є бельгійці, так у Середній Європі такими самими завзятими садівниками є чехи. Це своє замилювання до садівництва чехи принесли й на Волинь. Майже кожна чеська колонія була острівком у зелені садів. Як садівники, чехи були відомі по цілій Україні.

В перших роках колонізації чехи плекали ще й цюкорію, але пізніше припинили її в користь цукрового буряка. Чехія вже на той час була країною поширеної культури цукрового буряка та цукроварництва.

Ціль, з якою російська держава закликала чужинців колоністів, чи то німецьких, чи чеських, не була тільки опанувати сільсько-господарську територію, але й вищою сільсько-господарською культурою впливати на сусіднє автохтонне населення.

Перше завдання, використати сільсько-господарську територію, всі колоністи без винятку виконали на всі сто відсотків. Друге завдання, впливати на сусіднє автохтонне населення, майже ніде по цілій Україні колоністам не вдалося здійснити, і не з-за своєї вини, чи неохоти, а таки з-за байдужості частини автохтонних сусідів.

Чехи прибули з Чехії майже всі грамотні. І на Волині дбали, щоб учити своїх дітей. Закладали школи й року 1891 мали вже 24 школи з 1,104 учнями. Під кінець XIX ст. російська адміністрація стверджує, що всі колоністи грамотні.

Де колоністи не могли мати школи, там вони утримували мандрівного вчителя, який ходив від хати до хати та вчив дітей грамоти, на початках — чеською мовою, а вже в пізніших роках — російською.

Коли серед колоністів не було неграмотних, то року 1902 на Волині серед автохтонного населення було грамотних серед чоловіків дуже малий відсоток.

Після ліквідації унії на Волині, з року 1860 існувала вже православна єпархія з осідком владики в Житомирі. Неправославні чехи були до деякої міри більшом в очах волинських владик, тому для навернення чехів на православіє було вживано різних засобів. Один із них був — обіцянка дати школу, якщо громада перейде на православіє.

Така православна чеська парафія одержувала церковно-приходську школу. Чехи переселилися на Волинь з цілком льояльними почуваннями до Російської держави.



**Хміляря на Дубенщині.**

Приналежні до різних протестантських церков чехи дуже і не впиралися проти православія. Стримувалися від переходу на православіє тільки чехи католики, але їх була незначна кількість, дослівно лише одиниці.

Православні церкви для чехів були самостійні. Напочатку у них навіть була толерована чеська мова. Де місцеві умови не були сприятливі для самостійної чеської церкви, там церкви були спільні для чехів і для українців. Чехи своїх покійників ховали тільки на своїх, чеських,

цвинтарях. А чехи католики ховали своїх покійників часом на польських католицьких цвинтарях, а не серед своїх православних братів чехів.

Року 1897 чехів на Волині було нараховано 27,670 душ, з них було: православних 70.78%, католиків 9.93%, протестантів 5.80%, жидів 13.31% (мабуть жиди із Чехії, або жиди мешканці чеських колоній), мохамедан 0.16% (мабуть татари, яких на Волині трохи було й які були мешканцями чеських колоній), або караїми з Криму. **Ред.**

Року 1889 було згадано серед чехів 8.003% гуситів, себто членів Чеської Гуситської Церкви. В чеських колоніях було розвинено громадське життя, існували хори, оркестри, громада спільно справляла обжинки, особливо пишно після збору врожаю хмелю. Священиками були вже й родовиті чехи. Року 1907 було обрано вже й одного чеха послом до державної думи в Петербурзі.

На 1901 р. всіх чеських колоній на Волині було 110, які розміщувалися по окремих повітах так:

Повіт	Число колоній	Повіт	Число колоній
Дубенський	32	Острозький	6
Луцький	24	Овруцький	8
Рівенський	16	Новоградський-	
Житомирський	13	(Звягельський)	2
Волд.-Волинський	8	Крем'янецький	1

Всіх чехів колоністів на Волині, за переписом 1897 р., було 27,670 душ. На кінець 1932 р. на Волині й нашому Закарпатті чехів було разом 82,000 душ, з того на Закарпатті було 35,000 душ, себто на Волинь лишається 47,000 душ. Приблизно, таке число їх і дожило до року 1947, коли вони вернулися до Чехо-Словаччини й осіли на землі, звільненій німцями, які виїхали до Німеччини.

З огляду на рухи населення в часі війни 1939-1945, може, не 47,000 виїхало, а трохи менше. Але мені особисто відомі два випадки, коли брат і сестра, народжені в Східній Чехії, перебули ціле своє життя на Волині й повернулися вже до Західньої Чехії, де в початках 50х рр. і померли. Себто колонізація чехів на Волині тривала протягом трьох поколінь (по 25 років) і тривала трохи більше, ніж одно людське життя.

Не всі чехи колоністи вернулися додому в Чехію. Деякі з них осталися в Україні у мішаних подружжях.

Чеська колонізація на Волині, це один із небагатьох випадків, коли колоністи всією своєю масою репатріюються в свою батьківщину, а на своїй прибраній тимчасовій батьківщині лишають по собі добру пам'ять.

#### ВІД РЕДАКЦІЇ:

**Умова між СССР і ЧСР про виміну населення**, була підписана і була виконана з кінця 1946 до 1947. На підставі її всі росіяни, білоруси і українці з ЧСР мали виїхати до СССР а чехи з Волині до ЧСР. Найбільше виїхало тоді українців з Словаччини (Пряшівщина і Бардіївщина: з Багрярки, Тварожця, Кривого, Крижіва, Курова, Герлахова. (За Українське Слово ч. 1241, 1965, Париж).

По відомостям з преси, в с. Моротин (чеське село з 1872 р.) на Волині до р. 1948 жило 230 душ чехів, після цього виїхали до ЧСР. На їх місце з Словаччини переселено українців, які живуть тепер в Моротині (97 родин). Виміну переведено за угодою урядів.

Треба згадати, що чехи, вибираючись на нові оселення на Волинь, привезли з собою і свою сильну культурно освітню-національну організацію так зв. ЧЕСЬКУ МАТИЦУ ШКОЛЬНУ, яка дбала про освіту, плянувала в колонії з місця школи, різні організації, пресу і т.п. Вона почала видавати в Квасиліві журнал місячник „Гласи Волине”, щоб ознайомлювати поселенців своїх з Волинню — з землею, де їм судьба веліла жити і працювати. Потім цей журнал перенісся до м. Луцька, де була центральна Матице Школьной, під назвою „Краєнське Лісти”. Як довго він та й може інші видання виходили там, даних не маємо. Відомо лише нам, що чехи, після греміяльного повороту в р. 1947 (вірно з кінця 1946) з Волині до старого краю, створили там свою сильну організацію „Союз чехів з Волині”, який видавав і свій журнал тижневик „Верна Страж”. Виходив в м. Жатець аж до 1952 р. — по 52 числа річно через 7 літ.

—о—

#### Д Ж Е Р Е Л А :

1. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА. Том Перший. Нью Йорк, Сторінки 162, 166, 168.
2. ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Санкт Петербург 1892. Том VII. Ст. 119-125.
3. THE NEW INTERNATIONAL ENCYCLOPAEDIA. New York 1904. Volume III. P. 232.
4. OTTOV SLOVNÍK NAUČNÝ. Pustrovaná encyklopaedia obecných vědomostí. Praha, 1907. Díl 26. "Volynská gubérie. St. 958-959.
5. Manuil Němeček: PŘEHLED ČESKÝCH OSAD V RUSKÉ GUBERNIE VOLYNSKÉ. "SBORNÍK ČESKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPÍSNÉ". 1901, sv. VIII. St. 75.